

ELŐRE A MÚLTBA

EGY MÉRNÖK ÚTIBESZÁMOLÓJA A BOLSEVIKOK FÖLDJÉRŐL

HAMMERSTEIN JUDIT

Oroszországot szerte a világon mindig is a különösség, a titokzatosság aurája vette körül. Nemcsak megközelíteni volt nehézkes, de ismereteket sem volt egyszerű beszerezni róla. Ez a bolsevik forradalmat követően sem volt másképp, sőt az egymásnak ellentmondó hírek, híresztelések sokszor még inkább sűrű, áthatolhatatlan ködbe burkolták az országot. A tájékozódás nehézségeinek, a hírek ellentmondásosságának a bolsevik állam iránt érdeklődők, köztük az országba látogató magyarok is, rendre hangot adtak. Nagy Lajos például, még az 1934-es kiutazását megelőzően, szarkasztikus hangvételű írást tett közzé a jelenségről.¹ Márai Sándor – aki egyébiránt sohasem járt a szovjet államban, ám az oroszok iránt szenvedélyes érdeklődést tanúsított – nem kevésbé vitriolos publicisztikáiban a tisztánlátás gyakorlati lehetetlenségére hívta fel a figyelmet. Lenin egyre súlyosbodó állapota kapcsán 1922-ben *Moszkvai hírek* című írásában hasonlóképpen fakad ki, mint egy másik magyar utazó, az 1920-ban Szovjet-Oroszországba látogató Arthur Holitscher:² „Moszkva ma a világ Pekingje; az elzárt, titokzatos város, melyről mindenki hazudik. Öt éve hazudnak róla kapitalista és bolsevista sajtó vállalva, sok lelkesedéssel. [...] A hazugság-kazal a világ papírlepedőiből ölesre nőtt az anyaváros Moszkva felett; s kik arra fordított szemekkel figyelik hónapok óta a világ ott lejátszódó egyik legvégzetesebb némajátékát, Lenin napról napra húzóódó, lassú fegyverletételét: azokra a hírekre vannak utalva, amit néhány kényszeredett vagy önkéntes menekült hoz szubjektív tarsolyában magával.”³

POPPER JÓZSEF A MAI SZOVJET- OROSZORSZÁG

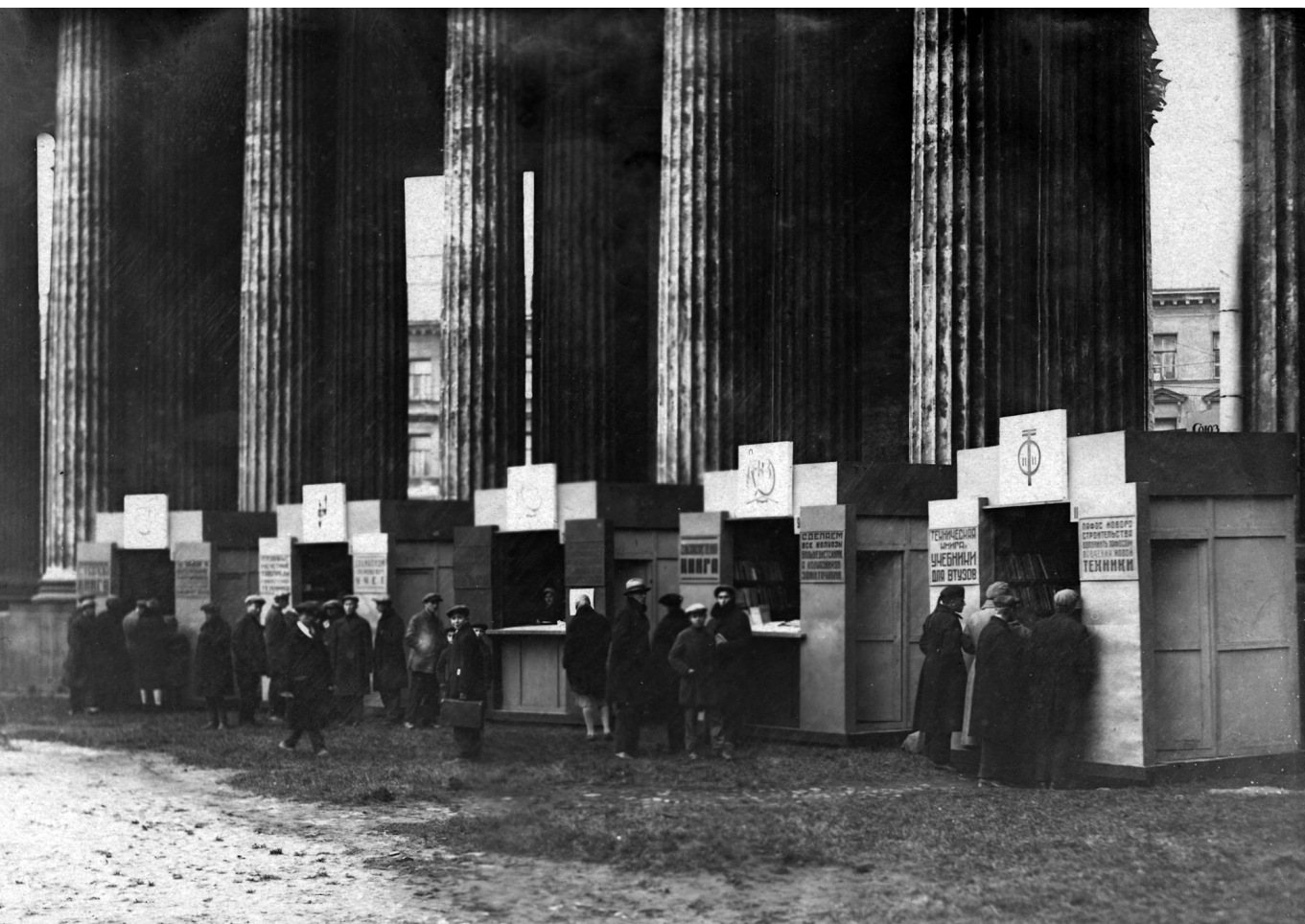
VILÁGIRODALOM-KIADÁS

SZOVJET TERRA INCOGNITA

A tájékozódáshoz fogódzót az orosz irodalmi alkotások mellett az országba látogatók beszámolóit kínálták. Az útleírások közvetlen, személyes élményeken alapultak, épp ezért jóval hitelesebb, izgalmasabb benyomást keltettek, mint a lapokban megjelenő hosszabb-rövidebb híradások.

Az 1920-as évek derekán külföldiek tollából több kötet is napvilágot látott Magyarországon, köztük a belga filológus, Charles Saroléa beszámolója

- 1 Nagy Lajos 1934-ben Illyés Gyulával együtt a szovjet írószövetség meghívásának eleget téve utazhatott el a Szovjetunióba. Élményeinek *Tízezerkilométer Szovjetország földjén* című útirajzában állított emléket. Az utazást megelőzően a Szovjetunióról szóló híradások ellentmondásosságának, az országgal szembeni „rágalomhadjáratnak” az 1931-ben megjelent *Bérház* című novelláskötet záródarabjaként *Anyá* címmel szentelt külön írást. (Vö. jelen szerzőtől: *Vörös begóniák – Nagyiványi Zoltán utazásai 1914 és 1932 között. Kommentár*, 2019/4. 31–38. – a Szerk.)
- 2 A magyar földön született, német nyelven alkotó Arthur Holitscher először 1920-ban járt Szovjet-Oroszországban. Élményeiről útirajzot tett közzé *Drei Monate in Sowjet-Rußland* címmel. (S. Fischer Verlag, Berlin, 1921.)
- 3 MÁRAI Sándor: *Moszkvai hírek* (1922. február 17.) = *Japán kert*. I. vál. GyÜRE Lajos, Madách-Posonium, Pozsony, 2004. 76–77.

A nép ópiuma – A kommunista könyvesboltok alakított Kazanyi székesegyház bejárata Leningrádban (Szentpétervár), 1920-as évek vége
(Library of Congress)

(*Szovjet-Oroszország*. 1925), vagy az eredetileg baloldali érzelmű, ám a látottak alapján csalódott francia hírlaptudósító, Henri Béraud útiélményei (*Mit láttam Moszkvában?* 1926) és nem utolsósorban Franciaország szentpétervári (petrográdi) nagykövete (1914–1917), Maurice Paléologue naplója, amelyben a szerző nagy érzékenységgel és élvezetes stílusban rajzolja meg a cári birodalom összeomlását (*A cári Oroszország a nagy háború alatt*. 1926).⁴ A téma iránti hazai érdeklődést érzékelteti továbbá, hogy az útleírások, élménybeszámolók mellett magyar szerzők jóvoltából tudományos igényvel írt munkák, tanulmányok is megjelentek, mint például Huszár Károly *Égő Oroszország* (1926), valamint a szociológus, egyetemi tanár, Kovrig Béla *Az új Oroszország* címmel közzétett kötete (1926). A művek jobboldali, nemzeti nézőpontból elemzik a bolsevik rendszer létrejöttét és természetét, a gazdaságpolitikai intézkedéseket – mindkettő nagy forrásanyagra támaszkodik.

Tekintettel a hivatalos kapcsolatok rendkívül korlátozott voltára, a két ország között feszülő ideologikus szembenállásra, a bolsevik ország felkeresése Magyarországról különösen ritkaságnak számított. A diplomáciai kapcsolatok felvételére néhány nekifutás után majd csak 1934-ben kerülhet sor, ami azonban nem jelent áttörést sem az ipari, kereskedelmi kapcsolatok, sem a személyi forgalom, sem a kulturális érintkezések terén.

A ritka magyar utazók sorába tartozik Popper József mérnök, akinek viszonylag korán, bő hat évvel a bolsevik forradalom győzelme után nyílt lehetősége arra, hogy kisebb körutazást tegyen a „munkásállamban”. Az út különleges voltát Orenburg leírása kapcsán a szerző maga is nyomatékosítja: „Meg vagyok győződve, hogy az utolsó években, a hadifoglyokat leszámítva, én voltam az

⁴ Nem sokkal később a Genius Kiadó a napló mindhárom részét megjelenteti. Méltatást többek között Ignotus írt róla a *Nyugat*-ban. IGNOTUS: Eszmecsere. A Paléologue napló. *Nyugat*, 1927/21.

egyedüli magyar, akinek sikerült Szovjetországra egyáltalán eljutni, nem is beszélve, hogy ezeket a tartományokat szabadon beutazni.”⁵

Látogatásának célja eredendően a szovjet közlekedési viszonyok tanulmányozására irányult, ám ennek örvén sok mindent látott, megtapasztalt, amiről 1926-ban izgalmas útirajzot tett közzé. Popper írását az 1919-ben szépirodalmi művek kiadása céljából létrehozott Világirodalom Könyvkiadó Vállalat jelentette meg 1926-ban *A mai Szovjetország. Egy tanulmányút élményei* címmel, az 1922-ben elindított *Hat Világrész* sorozat keretében. A Halász Gyula földrajztudós által szerkesztett, 23 útirajzot tartalmazó könyvsorozat (1922–1926) részeként külföldi utazók, úgymint Sir Francis Drake írása (*Angol lobogó alatt a Föld körül*, Baktay Ervin fordításában) mellett magyar szerzők (Torday Emil, Zboray Ernő, Pásztor Árpád stb.) beszámolóit is napvilágot láttak. Az Enciklopédia Kiadó 2005-től reprint változatban, új borítóval a teljes sorozatot újra közzétette.

Popper utazására 1924. augusztus–szeptemberében került sor, mégpedig egy nagy európai tanulmánykörutat követően. Sajnos nem hámozható ki a szövegből, hogy pontosan hány napot töltött el orosz földön, egyetlen megjegyzés utal arra, hogy több hetet tartózkodott az országban. A szerző előszavából kiderül, hogy a tanulmányutat a német közlekedési minisztérium finanszírozta, Moszkvába meghívót pedig a szovjet államvasutak küldöttjétől, G. Lomonoszov egyetemi tanártól kapott, akivel 1923-ban az egyik nemzetközi szakmai fórumon ismerkedett meg. Ezen túlmenően a szerző a saját személyére vonatkozóan semmilyen utalást nem tesz, nem derül fény például arra sem, hogy hol dolgozik, hány éves, vagy hogy van-e családja.

Ami biztos, erre Popper több ízben is reflektál, hogy tudatosan készült az útra, előtanulmányokat folytatott, bédékkert is vitt magával. Útibeszámolókat, tanulmányokat, többek között a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* tudósítóját, az orosz Georg Popoff friss beszámolóját (*Unter dem Sowjetstern*. 1924), a skót publicista, Donald Mackenzie Wallace Oroszországról szóló népszerű és számos nyelven kiadott kötetét (*Russia*. 1877), valamint az ír–angol publicista, filológus E. B. Lanin századfordulón megjelent orosz vonatkozású írásait is haszonnal forgatta. Minden bizonnyal ezekre a német nyelven tanulmányozott kötetekre támaszkodva írta meg azokat a rövid történelmi, gazdaságtörténelmi részeket, amelyekkel a látottak megértését igyekeznek az olvasók számára elősegíteni.

Az I. világháborúban orosz hadifogságba esett Markovits Rodionnal és Illyés Gyulával⁶ ellentétben a szerző előismereteit nem határozták meg az irodalmi olvasmányélmények, irodalmi utalásokat ugyanis Gorkij *Éjjeli menedékét* leszámítva *A mai Szovjetországban* című útirajzban egyáltalán nem olvashatunk. Popper nem humánértelmiségi, hanem pragmatikus, gyakorlatias utazó, művének így nem sajátja a romantikus nézőpont: hiányoznak az orosz emberre vonatkozó érzelmes megjegyzések, ahogy romantikus tájleírásokkal sem találkozunk a kötetben. Ami már csak azért is szembeötlő, mert Popper nemcsak Moszkvába és Leningrádba, nemcsak Nyizsnyij Novgorodba, Tulába látogat el, hanem a Volga vidékét beutazva Kazanyon és Szimbirszen keresztül eljut egészen Szamaráig, baskír és kirgiz falvak életébe is bepillantást nyerve!

A NAGY UTAZÁS

Popper útjára a polgárháborút követő konszolidációs időszakban került sor. Bár még mindenütt látszanak a világ- és a polgárháború pusztításainak nyomai, a szerző érzékeli az újonnan meghirdetett politika gyakorlati következményeit

jobboldali
nézőpontból elemzi
a bolsevik rendszert

5 POPPER József: *A mai Szovjetország. Egy tanulmányút élményei* [1926] Enciklopédia, Bp. 2005. 154. (A további oldalszám-hivatkozásokat ebből a kiadásból a főszövegben, zárójelben adjuk meg.)

6 Markovits Rodion oroszországi élményeit a *Szibériai garnizon* (1927) és az *Aranyvonat* (1929) című regényeiben örökítette meg. Illyés *Oroszország* (1934) című útirajza pedig a már említett 1934-es szovjetunióbeli látogatásról szól.

is. A rendszert – amelynek vértelen győzelmét egyébiránt az orosz polgárság határtalan gyávaságával magyarázza (191) – gazdaságát tekintve „államkommunizmusként” jellemzi, amelynek keretei módosulhatnak ugyan, ám elképzelhetetlennek tartja, hogy bármilyen érdemi fordulat történjen a kapitalizmus irányában. Popper ezt annak ellenére is így látja, hogy a politikai válság leküzdését célzó új gazdasági irányvonal (NEP) bevezetésére a kiutazását megelőzően, 1921-ben került sor. Ez részleges visszatérést jelentett a kapitalista gazdálkodáshoz: többek között megszüntették a kötelező terménybeszolgáltatást, és jóllehet a nagyipar állami kézben maradt, engedélyezték a magánvállalkozásokat, újra elindulhatott a magánkereskedelem. 1921 végén szintén a bolsevik forradalmat követő konszolidáció jegyében megszüntették a Csekát, amelyet Állami Politikai Igazgatóság (GPU) néven szervezték újjá (igaz, Popper útirajzában a Cseka elnevezést használja). Kiemelendő esemény még az 1924-es esztendőből, hogy az év januárjában meghalt Lenin.

A szerző a gazdasági rendszerrel kapcsolatban megállapítja, hogy az államosítás eredményeként az ipar rosszabbul teljesít, a munka a gyárakban katonai szervezettséggel zajlik, ugyanakkor a munkások helyzete rosszabb, mint a cári időkben, kevesebbet keresnek és még sztrájkolniuk is tilos, ráadásul a bevezetett adópolitikai intézkedések is sokkal szigorúbbak és kegyetlenebbek, mint a kapitalista országokban. Figyelmet arra is, hogy a „munkásállamban” az egyenlőség csak szavakban létezik: „Hiába, Szovjetországban vagyunk, hol legalább is külsőleg az egyenlőség vezet, de az elvtársak pénztárcájának vastagsága uralkodik” (132).

Popper nem beszél oroszul, de keresi a kapcsolatot az egyszerű emberekkel, kommunikálni azonban csak azokkal sikerül, akik beszélnek idegen nyelvet, leginkább a németet. Ezzel együtt utazása során sokféle státuszú emberrel (külföldi emigránsokkal, zsidó és német kereskedőkkel, rabbikkal, német vendéglősökkel, orvosokkal) is szóba elegyedik. (A humanitárius képviselőivel, írókkal, művészekkel nem kerül kapcsolatba.) Megbeszélést folytat a közlekedési népbiztossal, G. Lomonoszovval, valamint Landsberg Emillel, a szovjet vasutak üzletvezető-igazgatójával, útirajza alapján más vezető beosztású hivatalos személyiséggel nem találkozik. Utazásához több külföldi (a berlini, oslói, a helsinki stb.) szovjet követtől

kapott ajánlólevelet, illetve európai körútja során a legkülönfélébb vasúti társaságok képviselői látták el hasznos tanácsokkal. A beszámoló alapján utazásának megszervezéséhez az országban nem kapott hivatalos támogatást, mindenhol egyedül utazott, nem egy vidéki városban ugyanakkor német telepések, míg Moszkvában emigráns magyar kommunisták, illetve a szovjet államvasutak egyik munkatársa segített a tájékozódásban.

A határátkelést, mint annyi utazó, sokkoló élményként rögzíti. Popper Helsinkiben vonatra szállva a finn határ felől lép szovjet földre. Még Finnországon belül képet alkothat az orosz vasutak helyzetéről, a rettenetes állapotban lévő, ócskavasakként jellemzett szerelvényekről. A határ átlépése egyben belépést jelent egy másik, minden tekintetben kíméletlenebb, zordabb világba, ami sokkoló civilizációs váltást is jelent. „Az orosz ember számára a szovjet világban élni igazán vigasztalan állapot” – jegyzi meg később moszkvai élményei ecsetelésekor (203). A szovjet határ felé közeledést a kényelmes és pontosan közlekedő vonatok, a tisztaság, a poloskamentes szállodai szobák elmaradása szemlélteti. Még a szovjet határ előtt – a nemrég még a cári birodalomhoz tartozó finnországi Viborgban – izelítőt kap a szorongás atmoszférájából, amit a katonaság, a csendőrök nyomasztó jelenléte, a „mindenki gyanús” érzése, valamint azoknak a szerencsétlen finn menekülteknek a látványa fémjelez, akiknek nagy nehezen sikerült kijutniuk a bolsevik országból.

Bjelosztrovnál, a határállomáson a szovjet létezés durvaságának is szemtanúja, sőt elszenvédője lesz. Az utasok ellenőrzése példátlanul brutális gesztusok közepette zajlik: a szuronyos vörös katonák egyszerűen csak berúgják a szerelvény ajtaját, majd gorbán kiterelik az utasokat. A vámvizsgálat során a katonák puskatussal és csizmával teremtenek rendet az utasok között. A poggyászok tartalmát kiszóráják a csizmatalpaktól sáros földre egy nagy közös halomba,

a munkások helyzete rosszabb, mint a cári időkben

amit aztán nem kézzel, hanem bottal vizsgálnak át. A Cseka (vagyis a GPU) embere figyelmezteti Poppert, hogy politikai nézeteinek ne adjon hangot, majd egy fenyegetést is megfogalmaz, miszerint Szovjetország Magyarországot előbb-utóbb meg fogja büntetni (22). A Leningrád felé tartó úton a vonatablakból kinézve romhalmazzá vált lokomotívok, lerobbant személygépkocsik, vasúti roncsok, a (polgár)háborús idők lehangoló mementóinak látványa fogadja. A tudatos rombolás, a múlt erőszakos eltörlése eredményeként Popper Leningrádot „pusztán szolgálaton kívül helyezett cári rezidenciaként” jellemzi. Mindenütt pusztulást, omladozó palotákat, hiányos burkolatot, összedőlt faházakat lát – „az egykori főváros úgy hat ma, mint egy óriási csontváz. Csontváza a hatalomnak, amely egykor a falai közt honolt, csontváza annak az elragadó szépségnek, amelyet egykor mutatott.” (37–38) Arra a következtetésre jut, hogy az új rezsim a pusztításban rendkívül hatékonyan bizonyult, ám semmi új, élettel telit nem tudott a régi helyén létrehozni.

A Nyevszkij Proszpekt látványát ugyanakkor lepusztultságában is lenyűgözőnek találja, nyugtázza, hogy kezdenek kinyitni az üzletek, mintha megtörne „a temetői csönd”. Az utca közönségét azonban nem találja sem derűsnek, sem elégedettnek: „Ma már mindenki proletár” – állapítja meg, ami leginkább az általános lerongyolódottságban érhető tetten (31). A mellékutcákban a régi uralkodó osztály nyomorúságos helyzetébe nyerhet bepillantást, amint épp túladni igyekeznek egykori gazdagságuk maradványain (aranyóra, ezüstkánál). Popper konkrét számokkal támasztja alá, külön listát összeállítva az árakról, hogy a „munkásállamban” a munkások nem keresnek valami fényesen, különösen, ha jövedelmüket az élelmiszerárakkal vetjük egybe. A város legnagyobb pályaudvarának környékét bejárva megdöbben a vonatokra várakozó utasok látványa, akik, mint kilakoltatott hajléktalanok, rögtönzött sátrakban főznek, mosakodnak, fehérneműt mosnak, szárítanak. Az épületen belül a hangoskodás, köpködés, káromkodás, az egymás iránti durva gesztusok, a poggyászkidás körüli káosz keltik fel figyelmét. Végigjárja a leningrádi turisztikai látványosságokat is, röviden leírja a Téli Palotát, az Ermitázs termeit, a templomokat, a Péter-Pál erődöt, a város környéki cári rezidenciákat (Peterhof, Carszkoje Szelo). A cári idők építészetről elismeréssel nyilatkozik. Megütközik ugyanakkor a templomok világi célú hasznosításán, a vallás profanizálásán.

A nyári szórakozóhelyek felkeresése kapcsán megállapítja, hogy mindenütt szabadosság tapasztalható, lépten-nyomon zavartalanul ölelkező párokra bukkan a látogató, az elhagyatott parkokban, bokrokban dül a szabad szerelem. Felfigyel a piros lámpás házakra, bordélyokra és az olcsó garniszállókra, miként arra is, hogy a prostituáltak egy része az egykori polgárlányok közül kerül ki. A pazarul berendezett luxus nyilvánosházakat is felkeresi. A prostitúció, a testi szabadosság, a szemérmelenség, az erkölcsi züllés egyébként a kötet visszatérő témája, amiről nemcsak a két nagyvárosban, de a vidéki településeken is tapasztalatot szerez. A Nyizsnyij Novgorod-i vásárban az asszonyok szemérmelensége, amit már-már civilizáció előtti állapotként jellemez, szintén mélyen megdöbben; erről így ír: „Akár a félvadak, úgy ülnek vagy hevernek a puha homokban, a szó szoros értelmében véve, minden ruhanemű nélkül fekete hajú és szemű tatár leányok vagy különféle kozákfajhoz tartozó asszonyok, míg itt-ott a messzi kaukázusi, turkesztáni vagy egyéb ázsiai fajok képviselői tárják fel a legnagyobb nyugalommal testük minden báját, melyet még egy európai öltözetben levő látogató előtt sem fednek el, mi több, nevetnek, integetnek és közeledésre invitálják a csodálkozó idegten.” (135)

Popper vidéki útja során eljut az észak-oroszországi Vologdába, majd Jaroszlavba. Mindkét várost, de leginkább Vologdát, vigasztalannak, koszosnak, gyászosnak találja, ahol csak a bánat honol.⁷ Vologda lakosainak nyomorára

belépés egy
zord világba

7 Tanulságos, hogy mintegy hét évvel később Arthur Koestler propagandairásában Jaroszlávot a szintetikus kaucsuktermelés okán dicsőíti, Nyizsnyij Novgorodot pedig, jóllehet a történelmi belvárost porosnak és unalmasnak találja, „Volga menti Detroitként” jellemzi. Arthur Koestler: *Von weissen Nächten und roten Tagen. 12 Reportagen aus den Sowjet Peripherien*. Staatsverlag d. nat. Minderheiten der USSR, Charkow, 1933. 79., 82. 1931–33 között Koestler egyébként kétszer is járt a Szovjetunióban. Második utazása során, immár a német kommunista párt tagjaként, eljutott a kaukázusi és a közép-ázsiai országrészekbe is.

és nélkülözésére alig talál szavakat: „Merem állítani, hogy nem találtam eddig Európában pontot, ahol kultúra és technika olyan nagyon elmaradt volna a modern kor igényeitől, mint itt. Errefelé a lakosok elfelejtették már emberi mivoltukat” – fakad ki (92). Megjegyzi, hogy a templomokat, a kolostorokat mindenütt mozivá, könyvtárrá alakították át. A legrészletesebben – ez talán a kötet egyik legjobban megírt része – a Nyizsnyij Novgorod-i vásárról számol be. Lenyűgözi az üzletek sokasága, a rendkívül gazdag és jó minőségű árukínálat, a színek kavalkádja, a színpompás, néprajzi körképpel felérő látvány. Elismerően állapítja meg, hogy itt nem látott „talmiárut, semmiféle »Potemkinre« emlékeztető, valódi keleti kulissza mögé rejtett nyugati hamisítványt” (125). A kiállított mezőgazdasági gépek és eszközök megtekintésekor megjegyzi, hogy magyar gyártók nem képviseltetik magukat, miközben minden ország gyáripára a nagy orosz piac megnyerésén munkálkodik.⁸

Szovjet világ Oroszországban
– Céllovészetet gyakorló lány
PPD-40-es géppisztollyal, 1940
(Fortepan)

A Volga menti tájat a Sigulev-hegyek kivételével kietlennek, sivárnak, egyhangúnak, minden kultúrától elhagyatottnak írja le. Érdekesnek csak a hajó 3. osztályán utazó közönségét találja páratlan etnográfiai, faji gazdagságával (tatárok, cserkeszek, kirgizek, örmények, perzsák). Kazany, Szimbirszk és Szamara nem tesz rá különösebb hatást – ebben az esetben is hiányolhatjuk az érzékletes városleírásokat. Eljut Orenburgba és Uralszkbba, a kirgiz pusztaságba is. Lehetősége nyílik a kirgiz és baskír népek tanulmányozására, bepillantva a sátrak, az úgynevezett *kibitkák* belsejébe is. Az egyik baskír kocsmában különösen megdöbben a egyébként mindenütt tapasztalható mocsok, majd

⁸ 1924-re már számos ország rendezte diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunióval. A magyar gyáriparosok, felismerve a hatalmas orosz piac nyújtotta lehetőségeket, 1924-ben felhívásban kérték a kormányt, hogy a kereskedelmi kapcsolatok kiépítéséhez teremtsen meg a politikai feltételeket. Magyarország intenzív tárgyalásokba kezdett a diplomáciai kapcsolatok felvétele érdekében, ám ezek végül (akkor) nem vezettek eredményre.

a vályogkunyhók rendetlensége. Hasonló tapasztalatokra tesz szert, mint közép-ázsiai útja során Koestler: ő is felfigyel az analfabetizmusra, a nők elnyomására. A nők végeznek minden nehéz, goromba munkát, miközben ruházatuk primitív, rohadt szalmán alszanak. A mértéktelen alkoholfogyasztás, a tüdővész is a mindennapok természetes velejárója. A gyakorlatilag időn kívül élő törzsek mellett a szerző szerint a civilizációt a német telepesek rendezett, kulturált, téglaházak közössége jelenti. (Néhány évvel később Koestler propagandabeszámolójában ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy az elmaradott, szegény területeken a civilizáció, a művelődés, az új higiénés viszonyok megjelenése a szovjeturalomnak köszönhető.)

Voronyezsben és a város környéki falvakban a parasztság nyomorúságos helyzete ejti gondolkodóba. Az agrárviszonyok, a földbirtokpolitika ismertetések arra a következtetésre jut, hogy a muzsik sem a cári, sem a bolsevik rendszerben nem tudott kiemelkedni a kulturálatlanság és a nyomor állapotából. A Tulában látott nagyszerű balettelőadás („az orosz nép utolérhetetlen táncművészete”), valamint egy-egy szép templomépület mellett a vidéki utazása során szerzett kevés pozitív élmény egyike a szaratovi kozák és kirgiz lovasok pazar bemutatója. Popper Szaratovban közintézményeket, iskolákat, múzeumokat, könyvtárakat is felkeres, itt is elképed az analfabetizmus mértékén, csakúgy a kórházban uralkodó rettenetes higiénés viszonyokon. A város környéki falvak kapcsán megállapítja, hogy lakói iszákosak és babonások, a muzsik penészes falú házában együtt lakik az állataival.

Moszkvában, a „vörös cárok” székvárosában nyolc napot sikerül eltöltenie. A „nagy falut” nem találja szépnek, itt is piszokkal, rendetlenséggel, szegénységgel, szürkeséggel szembesül, bár nem tapasztal áruhiányt, sőt elegáns, divatos francia holmikát árusító üzlettel is találkozik. A szerző közvetlen tapasztalatot szerezhet a lakáshiányról, a moszkvai lakások állapotáról, a rendkívül szegényes és piszkos lakásbelsőkről leírásából legalábbis erre következtethetünk. Moszkvában is megdöbbentik a csapatokban kolduló gyermekek, akik nem melleleg lopnak, kokaint és morfiomot fogyasztanak. „Az ifjúság erkölcsi züllöttsége minden képzeletet felülmúl” – állapítja meg a szerző (240). Éles szemmel figyeli meg a moszkvai koldusok különböző típusait. Az egyik nyomorúságos koldusnőről például kiderül, hogy egy Trubeckoj-hercegnőről, az egykori lelegegásabb és körberajongott palotahölgyek egyikéről van szó! Felfigyel arra is, hogy Moszkvában kiterjedt illegális pénzpiac működik, ráadásul a moszkvai fekete tőzsde, mivel nem bizonylatok, hanem pusztán a bizalom alapján tevékenykedik, a világ egyik legreálisabb tőzsdéjének tekinthető. Popper ebben az esetben is felismeri az ellentmondást: „Nincs ma a világon város, ahol a pénz hatalma és a pénz hiánya olyan nagy lenne, mint a kommunista Moszkvában.” (231)

Végiglátogatja a moszkvai nevezetességeket, megtekinti természetesen a Lenin-mauzóleumot is. A városi piac gazdag és jó minőségű élelmiszerkínálata kapcsán értetlenségét fejezi ki amiatt, hogy miként is fordulhatott elő, hogy nemrég a Volga mentén milliók haltak éhen. Ez egyébiránt az egyetlen utalás a polgárháborút kísérő éhezésre.

Popper érdeklődése a kultúrára is kiterjed. A Nagyszínházban „egy Rymski nevű szerző” [Nyikolaj A. Rimcskij-Korszakov] balettjét tekinti meg, de másutt megnéz egy operettet is. Mindkét előadás, a pazar díszletek, a rendezés egyaránt lenyűgözik: „Kétségtelen, hogy az orosz színházak számára a bolsevizmus ideje a felvirágzás korszakát jelenti s ezen gazdag eredmények elérése a szovjeturalom gond és válságokkal teli 6. esztendejében minden objektíven gondolkozó külföldi részéről megemelt kalapot érdemel.” (225) Moziba is beül, ahol a hatásosan elkészített propaganda-filmekben és a filmhíradóban látottakat, elhangzottakat a paraszti földművelés forradalmasításáról könnyedén szembesíti azzal, amit vidéki útja során a valóságban megtapasztalt.

A nyomortanyák mellett a szerző nem kevés időt szán arra, hogy Moszkva éjszakai életét is tanulmányozza, ezeket a bolsevik világ aligha reklámozott, az utazók által többnyire nem ismert színtereit. Felkeresi a játékbarlangokat, köztük a hírhedt Monacót, amely posztmodern filmre kíváncszó módon

**a templomokat
mindenütt mozivá
alakították át**

a „munkásállam” szürreális arcába enged bepillantást: bejárata előtt prostituáltak kínálják testüket, ajtót pedig egy cári lakójuniformisba öltözött, aransujtásos portás nyit. Bent ízléstelen tarka tapétájú falak között piszkos vörös frakkba öltözött emberek szolgálnak fel, a rulettasztalnál durva, fegyencekre emlékeztető arcú *croupier*-k dolgoznak, míg az egyik finomabb kinézetűről az a hír járja, hogy valamelyik herceg leszármazottja. A lebuji leírása után kétség nem maradhat az olvasóban, hogy a szovjetek országában bármi megtörténhet. De legalább ilyen abszurd a hivatalos szovjet válasz arra, hogy miért tűrik el a játékszenvedélyének, ráadásul ezek az első sorban nepperek által látogatott intézmények igen komoly jövedelmet termelnek az államnak.

Az utazót szinte minden utcasarkon leszólító prostituáltakra a szerző a moszkvai élmények kapcsán is részletesen kitér: úgy látja, nincs még egy olyan európai nagyváros, ahol ennyire szemérmetlenek és arcátlanok lennének az utcalányok. Itt is szembetűnőnek találja, hogy némelyikük kitűnően beszél franciául és németül. Egy egész éjszakát szentel az örömtanyák felderítésének. A kötetből ennek nyomán megtudhatjuk, hogy a vörös Moszkvában luxusbordély is létezik, amelynek az a specialitása, hogy lakói nemes leányok, akik az új uralom gazdag férfitagjait szolgálják ki.⁹

Az útirajz szerzője ugyan kritikus a szovjetrendszerrel szemben, amit rombolással, kulturálatlansággal vádol, ám nem következik ebből, hogy a cári rezsimről ne fogalmazná meg kifogásait. Ostorozza többek között a cárok paraszt- és birtokpolitikáját, melynek következménye a parasztság nyomorban és kulturálatlanságban tartása volt. Erről győzi meg az a kereskedő is, akivel

a Moszkvába tartó vonaton ismerkedik meg. Az útitárs a cári rendszert teszi felelőssé azért, hogy a muzsikok brutálisak, vadak, kulturálatlanok és iszákosak voltak, és ha úgy adódott, feleségüket vagy lányukat – akiket egyébként fizikailag rendszeresen bántalmaztak – gátlás nélkül felajánlották az adóbehajtónak vagy az Ohrana (vagyis a cári titkosrendőrség) képviselőjének. A cárok szerinte tudatosan a teljes jogfosztottság állapotában tartották a parasztokat. Ami pedig a forrad-

dalmat illeti, megszabadította ugyan a parasztokat a cártól, a pópától és a vallástól, egyebekben azonban szerinte semmi sem változott: hacsak annyi nem, hogy az Ohranát felváltotta a Cseka. A szovjet női emancipáció sem vezetett egyenrangúsághoz, a nők munkára kényszerítése még jobban aláásta a családokat: „A nő a szocializált nő szerepéig süllyedt” – állapítja meg végezetül a kereskedő (188).

Popper is, miként például Markovits, Illyés és Nagy Lajos, nyugati megfigyelőként tekint önmagára: olyan utazóként, aki egy jóval fejletlenebb országban tesz látogatást. E kulturális fölénytudattal magyarázható, hogy Magyarországra vonatkozóan a szerző érdemi utalásokat is a civilizációs, technikai színvonalbeli különbségek, Oroszország elmaradottságának érzékeltetésekor tesz, például amikor a Nyizsnij Novgorod-i állatvásárt látva megállapítja: Oroszország „primitív fejlettségű és külterjes gazdálkodást folytató agrárállam” (133). Azt tapasztalja, a vásár sokkal gyengébb színvonalat képvisel, mint a magyar. Az orosz parasztok kapcsán hasonló következtetésre jut. Megállapítja, hogy helyzetük a szovjetrendszerben sem javult különösebben: a muzsik ma sem ismeri az istállót, a raktárat, a fészert, a higiénikus, téglából épült cseréptető parasztházat – mély elmaradottságban és nyomorban él, amelynek ismertetőjegye a kulturálatlanság és az analfabetizmus. „Hol van ő még a mi magyar parasztunktól, nem is szólva kisgazdánktól, akik minden tekintetben egy három évszázaddal későbbi kultúra fokát érték el” – írja (176). Gyakorlatilag

⁹ Az 1933-as szovjet látogatása során a bolsevikellenességgel aligha vádolható Károlyi Mihály szintén felháborodottan fogalmaz a moszkvai National Hotelban látott prostituáltakról: „Ennyire még a nyugati államok mai kurvái sincsenek már kifestve. Az ebédlő, a pincérek, a virág, lámpaernyők, ezek a melles házi *cocotte*-ok, akik May Westre hasonlítanak, kész *settinget* képeznének egy háború előtti filmnek. Így képzelem a *kleine Moritz* és a szegény proli a bűnös gazdagok *millieu*-jét. A Vig Özvegy vagy talán még a Fledermaus keretjéi ezek. Kaviár, pezsgő, hajlongó aransujtásos portás, valóban undok épp ebben az országban.” Károlyi levele feleségéhez, 1933. december 17. *Károlyi Mihály levelezése IV. 1930–1944.* szerk. HAJDU Tibor – LITVÁN György, Napvilág Kiadó, Bp. 2015. 267–68.

» posztmodern módon szürreális „munkásállam”

ugyanezt a tanulságot vonja le, amikor az oroszországi zsidó közösségek életkörülményeit a hazai viszonyokkal veti össze.

Az orosz karakter elválaszthatatlan jellemzőjének a szerző a civilizálatlanságot tartja: „az orosz népet évszázadokon keresztül semmi kultúrára nem nevelték” – állapítja meg (56). Miként számos utazó, ő is szembetűnőnek találja az oroszok példátlan szenvedéstűrő képességét, azt a könnyed beletörődést, amivel a rájuk mért csapásokat elviselik: „Kialakult bennem a tudat, hogy az orosz nép általában a legtragikusabb népfaja a földnek és a legsúlyosabb, évszázados történelmi betegsége s gyógyíthatatlan melankólia, amely mindjobban erőt vesz rajta, amely állandóan megmérgezi és generációról generációra gyengíti és degenerálja.” (31–32) Az orosz mentalitást plasztikusan érzékelteti Popper szerint a *nicsevo* ('semmi, semmi különös') szó, amellyel az oroszok akkor válaszolnak, ha a hogylétük felől érdeklődünk. Ebben benne van a beletörődés, illetve a babonás félelem is attól, hogy ha kimondják, voltaképpen mennyire rosszul érzik magukat, sorsuk még rosszabbra fordul. Az orosz jellemfejlődés értelmezéséhez szolgál adalékul a már említett kereskedő, akivel a szerző német nyelven cserél eszmét a Moszkvába tartó vonaton. Álláspontja szerint az oroszok civilizációs értelemben a kelet és a nyugat között állnak, ám mindegyik kultúrából csak a rosszat vették át, és ez okozza tragikus sorsukat: „még az orosz népnek a keleti fajok jó tulajdonságai idegenek maradtak, addig minden, ami sötét és bűnös, szenvedélyesen a magáévá tette. Ami nyugaton a kultúra alapja, a családi morál, azt az orosz nép a Romanovok alatt sem ismerte, hát még ma, a szabad szerelem időszakában.” (186) A szerző maga is felismeri az orosz jellem ázsiai regiszterét, amit többek között az üzleti kultúra, az időhöz és a testiséghez való viszonyulás kapcsán érzékel.

A sok negatívum mellett azért két pozitív megjegyzés is akad a szövegben az orosz jellemet illetően. Egy helyen Popper az oroszok barátságosságát, kedélyességét és humorérzékét emeli ki, míg másutt „lenyűgöző életerejükről” (a szenvedéstűrő képesség pozitív olvasataként) értekezik. „Csak beható tanulmányozás után tapasztalja a nyugatról jött idegen, hogy a náluk annyira lebecsült orosz fajnak, annyi nyomor és szenvedés után még mindig mérhetetlen erős energiáját és csodálatra méltó ellenálló képességét” – állapítja meg, amikor azt látja, hogy a régi uralkodó elit képviselői boldogan és fesztelenül telepednek le a moszkvai piacon a járda szélére, hogy elfogyasszanak egy darabka kétes minőségű és tisztaságú élelmiszert (249).

A szerző külön figyelmet szentel a zsidóság helyzetének. A vidéki városokat járva, ott, ahol komolyabb zsidó közösség létezik, első dolga, hogy ellátogat a gettóba. Ebből a kitüntetett érdeklődésből feltételezhető, hogy a szerző maga is zsidó háttérrel rendelkezik. Vologdában felkeresi a szükségzsinagógát, a zsidó iskolát, és találkozik a rabbival is. Szmolenszkben szintén ellátogat a régi zsidónegyedbe, s még az ortodox rítusú istentiszteleten is részt vesz, amelyről lesújtó véleményt fogalmaz meg: „ezek lengyel zsidók, akikhez hasonlóan jellegzetes bigott és piszkos fajtestvéreket csak Kelet-Galiciában és Lengyelországban, Tarnopolban és Kovelben találtam. Ilyen típusú orthodox zsidókat Budapesten vagy a nyugati államokban nem is ismernek, mert ha semmi másért, úgy más kétes adás-vétel üzleteikkel vonnák magukra a hatóságok figyelmét.” (269) A zsidó iskolában látott kaftános fiatalokról szánakozással, mármár megvetéssel nyilatkozik: „Szegények, szívből sajnálom őket, hogy a XX. században ilyen felesleges dolgokkal töltik napjaik egy részét és nem elégednek meg a felvilágosodott neológ zsidók sokkal modernebb és egyszerűbb szokásaikkal, nem szólva arról, hogy a szigorún betartott, orthodox rítusok mellett sokkal többet és többször vétének Mózes tízparancsolata ellen, mint a nyugati civilizált hitestvéreik.” (271) Vityebszkben szintén elmegy a szombat végét jelző istentiszteletre, de a hangzavartól, a füledt, rossz levegőtől olyan erősen megfájdul a feje, hogy kimenekül a zsinagóga épületéből.

Tanulságos, hogy Oroszországot elhagyva Rigában sem mulasztja el, hogy ellátogasson a zsidó negyedbe, benézzen a zsidó intézményekbe, ahol szintén megdöbbenik a látottak. Itt még markánsabban kifejezésre juttatja a felvilágosult,

**civilizációs értelemben
kelet és nyugat
között állnak** ”

neológ zsidó megvetését az ortodox, keleti zsidó hittestvérekkel szemben. Összességében annyira irritálónak, visszatetszőnek találja a tapasztaltakat, hogy a helyi többségi társadalom zsidókkal szemben táplált ellenérzését, gyűlöletét is indokoltnak találja. „Ha meggondolom, hogy milyen életet élnek ezek a rítust szigorúan betartó férfiak, kiknek egész napjuk az imádkozás és a talmudolvasás, úgy nem csodálom, hogy ezen a vidéken talán egy jogos antiszemitizmus dívik, amelynek elfajulása egy-egy véres pogrom volt. Elnéztem a még alig 6-7 éves gyerekeket, akik már évek óta viselik kétoldalt a tincset, nem szólva a serdülő fiatalemberekről, kik csizmában, hosszú kimondhatatlanul piszkos kaptánban, borotvátlanul, az ismert pajesszal a halántékukon s nagy karimájú kalappal vagy sapkával a fejükön, mellüket verve, hangosan morogva morzsolják órák hosszat imájukat. A látvány, amit nyújtottak, bizarr és szomorú volt. Bizarr volt, mert ilyennel nem találkozok az ember mindenütt és szomorú volt látni, hogy miképpen merülnek ennek a fölvilágosodásra predesztinált fajnak emberei a sötét fanatizmusba.” (280–281) A nőket, lányokat még piszkosabbnak találja, és az sem lelkesíti, hogy a férfitársaságtól szigorúan elzárják őket, csak a házi és az üzleti munkában vehetnek részt.

HALADÁS A MÚLTBA

Pásztor Árpád az 1926-os kiadványhoz írt kiadói előszavában „anyagilag független és érdektelen emberként”, azaz elfogulatlan szemlélőként jellemzi a szerzőt. Ez abban az értelemben feltétlenül igaz, hogy Popper nem bolsevikhívó, így távol áll tőle, hogy dicsőítő művet írjon az országban látottakról. Beszámolóját nem politikai megrendelésre írja, útját nem a szovjet-orosz állam finanszírozza. Ugyanakkor éles kritikájának hangot adva sem ragadtatja magát olyan indulatos megfogalmazásokra, mint például Fábíán Béla, a bolsevizmus harcias és szenvedélyes kritikusa.¹⁰ Sajnálatos, hogy nem rendelkezünk információval arról, hogy milyen politikai nézetek birtokában, milyen társadalmi, vallási és családi háttérrel, milyen, a magyar Tanácsköztársaság idején szerzett esetleges tapasztalatokkal a háta mögött utazott el, és mindezek miként befolyásolták a látottak értelmezését, megítélését.

Popper éles kritikával illeti a bolsevik világot, kendőzetlenül írja le a szegénységet, a nyomort, a társadalmi egyenlőtlenségeket, a régi uralkodó osztály szenvedéseit, a politikai rendőrség kegyetlenkedéseit, de éles szemmel figyeli meg a hivatalos propaganda és a valóság között feszülő ellentmondásokat is. (A sajtóviszonyok érzékeltetésére Illyést megelőzően Popper is felidézi azt a moszkvai viccet, amely szerint az Igazságnak [*Pravda*] nincsenek hírei, míg a Hírekben [*Izvesztyija*] nincs igazság.)

Szembetűnő, hogy azokról az intézkedésekről, amelyeket a korabeli utazók pozitívumként szoktak értékelni, úgymint az analfabetizmus elleni küzdelem és a művelődéspolitikai, egyáltalán nem tesz említést. Hiányzik a Markovits Rodion *Szibériai garnizonját* és Illyés Gyula oroszországi útirajzát egyaránt átható érzelmes, romantikus attitűd az orosz világ, a táj, az orosz lélek, az egyszerű orosz ember ábrázolásakor, így a 19. század óta rögzült pozitív (romantikus) toposzok sem köszönnek vissza a szövegben. Popper szeme előtt egy végtelenül elmaradott, kulturálatlan és velejéig romlott világ körvonalai rajzolódhatnak ki. A civilizálatlanság mellett, a durvaságot, a kegyetlenséget találja a leginkább szembetűnőnek, mindenekelőtt a paraszti világot, illetve a parasztpolitikát illetően. Poppnernél nem olvashatunk az orosz irodalomból és számos útleírásból jól ismert melegszívű, rokonszenves és szerethető orosz parasztról, csak félvad, iszákos és durva, nőverő muzsikról. Az érzelmes és kezdeményező orosz nők helyett leginkább csak elnyomott, megalázott paraszttasszonyok, valamint szerencsétlen prostituáltak bukkannak fel az útirajz lapjain. A szerző egyértelmű kontinuitást tapasztal a cári és a bolsevik rendszer között, amire már a beszámoló elején felhívja a figyelmet. Aligha véletlen, hogy Leningrád

10 Fábíán Béla I. világháborús hadifogolyként került Türkmenisztánba, majd Szibériába, ahonnan sikerült megszöknie. 1918-ban hazafelé tartva rövidebb időt töltött el Petrográdban. Tapasztalatait a szenvedélyes bolsevikellenesség jegyében, propagandacéllal több kötetben is megörökítette.

Antikommunista vízió

– Háborús vereség esetére szibériai deportálást jósoló plakát, 1944

(Fortepan / Lissák Tivadar)

leírásakor Popoff kötetéből épp azt a részt idézi fel, amelyben a szerző az új iránti vad vágyakozás, valamint a régi világ feldúlásának módja, brutalitása tekintetében párhuzamot von a városalapító és a bolsevikok hatalomgyakorlása között. Az igazi különbséget végső soron Popper abban látja, hogy míg a cári rendszer képes volt bizonyos civilizációs eredményeket felmutatni, mint például Szentpétervár pazar világi és egyházi épületei, a bolsevikok a pusztításon kívül másra nem képesek. (E tekintetben kivételként említi a színházi életet.) Felfogása szerint így a bolsevizmus az orosz ázsiai barbárságot erősíti fel, nem a jövő (a fejlődés) irányába tett lépésként, hanem a múltba való visszafordulásként, civilizációs visszalépésként értelmeződik.

A szerző nem rendelkezik különösebb szépírói kvalitásokkal, stílusa visszafogott, híján van romantikus lelkesedésnek, költői leírásoknak. Az ideológiai kérdések Poppert láthatóan nem izgatják, gyakorlatias érdeklődésének köszönhetően ugyanakkor képet kaphatunk többek között a szállodák állapótáról, a közlekedési viszonyokról, az élelmiszerákról, a szovjet kereskedelmi és iparpolitikáról, az adóügyi intézkedésekről, a parasztok életkörülményeiről, az ország néprajzi, etnikai gazdagságáról, de Moszkva éjszakai életéről is. A kötetnek akad persze gyengesége is, például az időbeli tájékozódást nehezítő pontatlan megfogalmazások, a helység- és személynevek slendrián, zavaróan helytelen használata, illetve a helyenként felületes, színtelen város- és tájleírások.

Mindent egybevetve megállapítható, Popper beszámolója az I. világháborús memoárok után szinte elsőként enged bepillantást a polgárháborúból éppen felocsúdó ország mindennapjaiba, az új rendszer megszilárdulásának ellentmondásos viszonyaiba. És mint ilyen a két világháború között íródott oroszországi útirajzok egyik tanulságos, élvezetes darabjának tekinthetjük. ■